

Michał WyrostkiewiczKatolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II
ORCID 0000-0001-9029-9074**Dezinformacja w kontekście troski o pokój.
Studium na marginesie papieskiego Orędzia
na LVIII Światowy Dzień Pokoju (2025)**

Abstrakt: Artykuł bada naturę, charakter i mechanizmy dezinformacji w sposób interdyscyplinarny: osadza analizy w obszarze teologii moralnej, korzystając jednocześnie z treści i metod charakterystycznych dla nauk społecznych, w tym studiów nad mediami i komunikacją społeczną. Korzystając z metody analizy kontekstualnej, historyczno-krytycznej i *research desk*, opierając się na specjalistycznej literaturze z zakresu teologii i nauk społecznych oraz na danych empirycznych zawartych w raportach międzynarodowych instytucji badawczych, tekst ukazuje dezinformację jako narzędzie destabilizacji i polaryzacji społeczeństwa oraz działanie o znamionach grzechu. To prowadzi do wniosku, iż należy przeciwdziałać dezinformacji, co wymaga odpowiedniej edukacji medialnej i formacji moralnej, ukierunkowanych na promocję prawdy jako fundamentu uporządkowanego społeczeństwa funkcjonującego w duchu *communio personarum*. W realizacji tych działań dużą rolę może i powinien odegrać Kościół.

Słowa kluczowe: dezinformacja, moralność, pokój, techniki informacyjne, wojna hybrydowa

1. Wprowadzenie: Inspiracja i kontekst

Pierwszego stycznia 2025 r. już po raz 58. obchodzony był w Kościele katolickim Światowy Dzień Pokoju. Jest to czas, w którym uczniowie Chrystusa jednoczą się w modlitwie o pokój na świecie, a także w namyśle nad tym, co zrobić, by na ziemi zapanował pokój – aby jak najbardziej wyeliminować wojny z ziemskiego krajobrazu. Aby w tym pomóc, papież corocznie publikuje orędzie na ten dzień. W tegorocznym, zatytułowanym *Odpuść nam nasze winy, obdarz nas Twoim pokojem* (Franciszek 2024b), autor nawiązuje do

zaczynającego się Roku Jubileuszowego, który jest czasem nawrócenia i wołania o szeroko rozumiany pokój (*Iubilaeum A.D. MMXXV Peregrinantes in spem* 2025), podkreślając nadzieję na spełnienie się tego wołania (Franciszek 2024b, 9–14).

W tym kontekście papież zwraca uwagę na zagrożenia pokoju w świecie. Dlatego wśród wielu kwestii, jakie porusza w dokumencie, są wymienione działania, „które, nawet choćby tylko pośrednio, podsycają konflikty targające ludzkością” (Franciszek 2024b, nr 4) i w ten sposób blokują drogę do pokoju oraz niweczą wspomnianą wyżej nadzieję. Zwraca uwagę na pięć takich czynników. Akcentuje je, gdyż właśnie w nich widzi szczególne wyzwania dla współczesnych ludzi chcących troszczyć się o pokój, czyli o naturalny stan każdego człowieka, całej ludzkości oraz wszelkiego stworzenia (Jan Paweł II 1989); stan, do którego niezbywalne prawo wynika z godności osoby ludzkiej (Nagórny 2004). Zauważa, iż chociaż są one „odrębne”, to jednak „przeplatają się ze sobą”, tworząc „powiązane wyzwania systemowe”, które „stanowią realne zagrożenie dla istnienia całej ludzkości” (Franciszek 2024b, nr 4). Przy czym, tylko do niektórych ze wspomnianych pięciu kwestii papież wraca w dalszej treści orędzia, omawiając je stosunkowo szczegółowo. Są to treści często obecne w nauczaniu Franciszka, a mianowicie: „wszelkiego rodzaju nierówności, nieludzkie traktowanie migrantów, degradacja środowiska” oraz „odrzućcie jakiegokolwiek dialogu”. Zaś „zamęt karygodnie wywołany przez dezinformację”, w odróżnieniu od wcześniej wymienionych, nie tylko nie jest dalej analizowany, ale nawet nie zostaje wspomniany po raz kolejny.

Zarysowana wyżej sytuacja w sposób naturalny wzywa do skomentowania tego ważnego zagadnienia, jakim jest dezinformacja. Nie chodzi w tym jednak tylko o to, aby zrównoważyć treści dokumentu i sprawić, by w gąszczu innych, skądinąd naprawdę ważnych kwestii, sprawa dezinformacji nie została uznana za mało istotną w kontekście troski o pokój i to pokój szeroko rozumiany: nie tylko jako brak wojny, ale jako uporządkowanie życia społecznego i osobistego wszystkich ludzi (Sobór Watykański II 2002b, nr 78; Jan XXIII 1963), lecz też o to, aby wykazać i uwypuklić prawdę, iż dezinformacja jest aktualnie (w dobie algorytmów, sztucznej inteligencji i społeczeństwa informacyjnego) jednym z najpoważniejszych zagrożeń

pokoju w świecie. Warto więc – *na marginesie orędzia* – podjąć naukowe eksploracje, których efekty staną się uzupełnieniem wiedzy teologicznej na wskazywany temat.

2. Uwagi metodyczne

Przedmiotem niniejszego studium jest dezinformacja rozumiana jako zjawisko wielowymiarowe i obecne we współczesnym zmediatyzowanym społeczeństwie informacyjnym. Na problem badawczy składają się: jej istota, natura, charakter, mechanizmy i obszary oddziaływania oraz skutki w życiu społecznym i osobistym osób znajdujących się w jej zasięgu. Celem podjęcia badań jest zdiagnozowanie wskazanych problemów oraz przedstawienie rezultatów tej diagnozy w sposób umożliwiający ich krytyczną analizę i wnioskowanie w nurcie nauk teologicznych, aby ostatecznie wypracować konkluzje moralnoteologiczne.

Artykuł odnosi się do zagadnień poruszonych w *Orędziu na LVIII Światowy Dzień Pokoju* (Franciszek 2024b), traktując je jako inspirację do podjęcia szczegółowej analizy teoretycznej kwestii dezinformacji. Rezultaty tej analizy stanowią bazę badawczą do sformułowania wniosków o charakterze moralnoteologicznym. W swej istocie bowiem opisywane tu eksploracje, chociaż są wyraźnie interdyscyplinarne, to należą do teologii, która – zgodnie z nauczaniem Franciszka – dziś musi być „fundamentalnie kontekstualna” i „interdyscyplinarna w sensie mocnym”, co oznacza konieczność korzystania z różnorodnych kategorii wiedzy wypracowanych przez różne nauki, aby skutecznie komunikować ewangeliczne prawdy dotyczące wiary i moralności odnoszące się do współczesnych wyzwań, z teologiczną oryginalnością i krytyczną świadomością (Franciszek 2023, 4–5).

Dezinformacja, jako zjawisko złożone, wymaga wielowymiarowej analizy. Oznacza to przede wszystkim wielość materiału badawczego pochodzącego z różnych obszarów nauki i mających różny charakter i status. Fundamentalne są źródła z zakresu nauk społecznych, w tym zwłaszcza nauk o bezpieczeństwie, o komunikacji społecznej i mediach, o polityce i administracji oraz socjologii. Jednak materiały źródłowe wykorzystane w badaniu obejmują nie

tylko literaturę naukową, ale także raporty renomowanych instytucji badawczych (np. Centrum Badania Opinii Publicznej – CBOS, Pracowni Badawczej „Naukowa i Akademicka Sieć Komputerowa: Państwowy Instytut Badawczy” – NASK, czy Fundacji DigitalPoland) oraz artykuły dziennikarskie z uznanych serwisów internetowych. Każde z tych źródeł zostało dobrane na podstawie ściśle określonych kryteriów, takich jak transparentność metodologii raportów, wiarygodność publikujących instytucji oraz rzetelność i renoma platform medialnych. Takie podejście pozwala nie tylko na weryfikację wypracowanych tez, ale również na uwzględnienie różnorodności perspektyw, co wzmacnia podstawy merytoryczne opracowania. Chociaż znacznie mniej obszernym, to ważnym materiałem badawczym są publikacje z zakresu nauk teologicznych, a zwłaszcza teologii moralnej w jej odniesieniu do życia społecznego, a także – co oczywiste dla prac wchodzących w obszar teologii – Pismo święte i nauczanie Kościoła.

Widoczna w spisie bibliograficznym wielość źródeł i ich różny charakter oraz sformułowane wyżej cele i problemy badawcze domagają się użycia kilku metod badawczych, które umożliwiają wszechstronną analizę dezinformacji jako zjawiska społecznego i teologicznego. Analiza kontekstualna pozwala na zrozumienie wpływu dezinformacji w różnych kontekstach społecznych, natomiast analiza historyczno-krytyczna umożliwia badanie jej rozumienia, w tym mechanizmów i źródeł w perspektywie czasu. Ponadto pozwala właściwie zrozumieć każdy tekst, dzięki odniesieniu do jego kontekstu historycznego. W odniesieniu do publikacji zawierających dane empiryczne wykorzystano metodę analizy źródeł wtórnych (*research desk*), polegającą na systematycznym badaniu dostępnych materiałów, takich jak raporty i publikacje naukowe. Dzięki takiemu podejściu interdyscyplinarne badanie dezinformacji integruje różnorodne dane, umożliwiając zarówno ich empiryczne zrozumienie, jak i teologiczny namysł nad skutkami tego zjawiska.

Jak nietrudno wywnioskować z powyższych informacji dotyczących źródeł i metod, niniejsze studium ma charakter interdyscyplinarny. Opiera się na wielodyscyplinowej perspektywie, integrując wyniki badań empirycznych ze spojrzeniem teologicznym. Uzyskane rezultaty wychodzą poza zakres nauk społecznych, skąd

pochodzi większość źródeł badawczych, wpisując się w nurt teologii moralnej.

Użyte w tytule sformułowanie „na marginesie orędzia” nie oznacza jedynie dodatku czy swoistego przypisu do głównego tekstu papieskiego. Bynajmniej: wskazuje na perspektywę, która wyrasta z samego dokumentu, ale wykracza poza jego ramy (poza margines naznaczony przez autora orędzia), podejmując dialog z jego treścią i inspirując się zawartymi w nim ideami. Wyjście „na margines” orędzia umożliwia rezygnację ze sztywnych ram metodologicznych typowych dla dokumentu i wejście w dialog z nauką; oznacza rozwinięcie wybranego wątku dokumentu, a mianowicie *dezinformacji* analizowanej w *kontekście troski o pokój*, w szerszym ujęciu i z innych perspektyw, niż to czynił papież. Jednocześnie działanie „na marginesie” wskazuje na ścisłą łączność niniejszego opracowania z orędziem będącym jego podstawową inspiracją. W tym sensie „margines”, na którym dokonywane są te naukowe eksploracje, ma znaczenie pozytywne. Jest przestrzenią twórczego dialogu (prawdziwej komunikacji) – spotkania myśli papieskiej, doświadczenia popartego raportami oraz myśli naukowej obecnej w publikacjach; to pozytywna przestrzeń twórczego interdyscyplinarnego dialogu naukowego. Takie podejście wpisuje się w zasygnalizowaną już, postulowaną przez Franciszka, koncepcję teologii kontekstualnej i interdyscyplinarnej, która w świetle Ewangelii odpowiada na różne wyzwania współczesnego życia codziennego (Franciszek 2023, 2024a, 2024c).

3. W poszukiwaniu istoty i natury dezinformacji

Dezinformacja jako zjawisko o charakterze globalnym staje się jednym z najważniejszych wyzwań współczesnego społeczeństwa informacyjnego. Jej wpływ daje się zauważyć w różnych obszarach życia społecznego i indywidualnego. W niniejszej części opracowania przedstawione są analizy zmierzające do syntetycznego opisanie istoty, charakteru i skutków dezinformacji oraz mechanizmów jej działania. Szczególna uwaga poświęcona jest jej asymetryczności. Uzyskane rezultaty ukazują, jak dezinformacja rozumiana jest w naukach społecznych, a także teologicznych.

3.1. Wstępna charakterystyka dezinformacji

Termin dezinformacja ma rodowód polityczno-militarny i taki kontekst jest dla niego naturalny (Wachowicz 2019). Wywodzi się z rosyjskiego „dezinformatsiya”, zapoczątkowanego w latach 20. XX wieku jako element strategii politycznej i wojskowej Związku Radzieckiego (Darczewska 2021; Wachowicz 2019, 227–28). Współcześnie dezinformacja przybrała wymiar globalny, obejmując różnorodne dziedziny życia społecznego, politycznego i gospodarczego. W tym sensie stanowi jedno z kluczowych wyzwań współczesnego społeczeństwa informacyjnego, w którym dane i informacje odgrywają rolę strategiczną (Aftański 2011; Gołka 2005).

Na podstawie naukowej literatury przedmiotu dezinformację można zdefiniować jako celowe i świadome działanie polegające na tworzeniu, modyfikowaniu lub rozpowszechnianiu fałszywych, częściowo prawdziwych lub zniekształconych informacji w celu wprowadzenia odbiorcy w błąd, co prowadzi do decyzji lub działań korzystnych dla dezinformatora (Aleksandrowicz 2016, 83). W odróżnieniu od błędnej informacji, dezinformacja wymaga premedytacji i znajomości kontekstu społecznego, w którym jest stosowana (Volkoff 1991, 6). W ten sposób jako działanie mające na celu destabilizację i destrukcję społeczną (Darczewska 2021) jawi się jako przeciwwaga i zaprzeczenie komunikacji, która ma na celu zbudowanie wspólnoty (*communio personarum*) opartej na prawdzie i ujawniającej się m.in. w zaufaniu, wzajemnej afirmacji komunikujących się osób (Nęcek 2016, 43–69; 2020, 6–8; Wyrostkiewicz 2018).

Przyglądając się dezinformacji, można wyróżnić pięć charakterystycznych dla niej cech. Po pierwsze, jest działaniem (aktywnością) intencjonalnym, ukierunkowanym na ukrycie prawdy i rzeczywistych zamiarów nadawcy i przekazanie odbiorcy nieprawdy w miejsce prawdy, której ten się spodziewa. Oznacza więc nie tylko odcinanie odbiorcy dostępu do prawdy, ale realizowane różnymi sposobami aktywne blokowanie dostępu do niej i poddawanie jej w wątpliwość. Chodzi w tym o zdezorientowanie odbiorcy, co do istniejącej sytuacji (prawdy o niej) i zacieranie prawdziwych informacji, które są sprzeczne z interesami dezinformatora, jakich nie mógłby zrealizować, gdyby prawda była znana odbiorcom

i życie społeczne byłoby stabilne. Dezinformator więc nie dlatego przekazuje nieprawdę, że nie zna prawdy, ale dlatego, że chce, aby dezinformowany przyjął jego narrację jako zgodną z prawdą albo przynajmniej porzucił przekonanie, iż rzeczywiście zna prawdę.

Po drugie, stanowi działanie podstępne – jest nierozpoznawalna dla niewprawnego odbiorcy i trudna do zidentyfikowania przez profesjonalistę. Urzeczywistnia się bowiem nie tylko w kłamstwie oraz manipulacji, ale też w różnego typu propagandzie, inspirowaniu i decepcji, w tym w różnych fortelach, takich jak np. blef, kamuflaż, mistyfikacja czy też odwracanie uwagi m.in. przez wprowadzanie tzw. tematów zastępczych oraz rozmaite operacje na informacji, które sprawiają, że prawda jest trudna do uchwycenia, odczytania i zrozumienia. Obejmuje więc nie tylko „skuteczne operowanie informacjami”, ale też dotyka ich kontekstów. Wyraża się w doborze środków wyrazu i przedstawiania tez dezinformacyjnych w taki sposób, aby jak najbardziej wpłynąć na percepcję odbiorcy. Ponadto wprowadza elementy prawdy. Łącząc ją z fałszem, w jakimś stopniu uwiarygadnia swój przekaz i utrudnia odbiorcy rozpoznanie fałszywych informacji. Mówiąc inaczej, mechanizmy dezinformacji są zróżnicowane i obejmują m.in. selekcję danych, kontekstualizację fałszywych informacji oraz wykorzystanie emocji odbiorców.

Po trzecie, jest wielowymiarowa i wieloaspektowa. Oprócz wspomnianego już operowania informacjami i ich kontekstami, dotyka też narzędzi przekazujących informacje, w tym infrastrukturę. Ujawnia się np. w tym, że zniekształcone dane powodują awarie urządzeń i obiektów, wzmacniając negatywne uczucia, jak lęk, obawę i strach, aby w ostatecznym rozrachunku wpłynąć na percepcję i psychikę człowieka. W praktyce działania te mają na celu wywołanie określonych postaw i zachowań, które nierzadko sprawiają, iż dezinformacja się pogłębia. Oddziałuje więc nie tylko na cały infokomponent środowiskowy osoby ludzkiej (Wyrostkiewicz 2015a), ale wychodzi poza ściśle informacyjno-komunikacyjny obszar życia osobistego i społecznego, ogarniając także inne jego przestrzenie, których funkcjonowanie, zgodne z założeniami dezinformatora, potwierdza i niejako uwiarygadnia tworzone i przekazywane przez niego tezy.

Po czwarte, dezinformacja jako forma działań ofensywnych mających na celu osiągnięcie strategicznych celów (w tym zwłaszcza

związanych z władzą – politycznych i gospodarczych), często dzięki prowadzeniu swoistych „bezkrwawych wojen”, jawi się jako forma agresji.

Wreszcie, po piąte – co wymaga dodatkowego wyjaśnienia i dlatego stanie się treścią kolejnych fragmentów tego opracowania – dezinformacja jest narzędziem asymetrycznym, co sprawia, iż jej działania są skuteczne (Volkoff 1991; Liedel, Piasecka i Aleksandrowicz 2012; Pacepa, Rychlak i Machnik 2015; Aleksandrowicz 2016; Darczewska 2021; Chałubińska-Jentkiewicz 2021; Aïmeur, Amri i Brassard 2023; Musiał-Karg i Łukasik-Turecka 2023).

3.2. Asymetryczność dezinformacji

Wyżej wspomniano, że jednym z przymiotów dezinformacji jest asymetryczność. Oznacza to, że jej skuteczność nie zależy od równowagi zasobów czy siły pomiędzy nadawcą a odbiorcą. Działania dezinformacyjne wymagają niewielkich nakładów (nie tylko finansowych – chodzi tu też o tzw. koszty społeczne i indywidualne) w odniesieniu do ich potencjalnych skutków. Dzięki stosunkowo niskiemu kosztowi produkcji fałszywych treści oraz szerokiemu zasięgowi, jaki zapewniają współczesne technologie (zwłaszcza media społecznościowe), dezinformacja pozwala „mniejszym aktorom sceny społecznej”, takim jak grupy ludzi, organizacje pozarządowe czy nawet pojedyncze osoby, wywierać znaczący wpływ na potężniejsze struktury, takie jak korporacje, państwa i struktury międzynarodowe (Musiał-Karg i Łukasik-Turecka 2023; Darczewska 2021).

Kolejnym wyrazem asymetrii jest możliwość wpływania na percepcję i emocje odbiorców bez konieczności stosowania nadzwyczajnych środków służących do operowania informacją. Często w działaniach dezinformacyjnych wykorzystywane są naturalne mechanizmy poznawcze człowieka, takie jak skłonność do potwierdzania własnych przekonań (*confirmation bias*) czy uwrażliwienie na sensacyjne informacje, co czyni ją narzędziem niezwykle skutecznym nawet w rękach niewielkich podmiotów. (Pacepa, Rychlak i Machnik 2015, 45–55 i 275–77). Wykorzystuje się też naturalne mechanizmy medialne, których funkcjonowanie nie zależy od poszczególnych osób i nie wymaga jakichkolwiek nakładów oprócz

przygotowania dezinformujących treści. Dynamika i zasięg współczesnych mediów sprawiają, że dezinformacja może rozprzestrzenić się globalnie w krótkim czasie, działając destabilizacyjnie i destrukcyjnie na osoby i społeczności (Musiał-Karg i Łukasik-Turecka 2023).

Charakter asymetryczny dezinformacji wynika również z trudności w przypisaniu przez społeczeństwo prawnej, a nawet moralnej, odpowiedzialności za jej rozpowszechnianie. Anonimowość oferowana przez media społecznościowe i inne platformy cyfrowe umożliwia dezinformatorom unikanie konsekwencji prawnych czy społecznych. Tę, co ciekawe, nierzadko przypisuje się wolnym mediom (Wachowicz 2019, 233–44), zamiast konkretnym osobom, których celem jest tworzenie i programowanie botów internetowych oraz algorytmów personalizujących treści w taki sposób, aby generowały dezinformacyjne treści przejmowane i powielane przez różne platformy internetowe, z zwłaszcza w mediach społecznościowych (Flaxman, Goel i Rao 2016; Bakshy, Messing i Adamic 2015).

3.3. Dezinformacja w konflikcie zbrojnym

Jak już wspomniano, naturalny kontekst dezinformacji stanowi środowisko wojskowo-polityczne. Dlatego też najbardziej uwidacznia się podczas wojny, która stanowi jeden z najbardziej wyrazistych przykładów wykorzystania dezinformacji jako narzędzia strategicznego w konflikcie zbrojnym. Wyraźnie widać to w działaniach różnych agend rosyjskich w ramach wojny na Ukrainie. Widać to już w samym unikaniu mówienia o wojnie i używaniu sformułowania „specjalna operacja wojskowa” oraz w tworzeniu narracji, zgodnie z którą rosyjskie władze i wojska przychodzą z pomocą ludziom w różny sposób uciskanym przez establishment ukraiński (Musiał-Karg i Łukasik-Turecka 2023; Fridrichová 2023; Łukasik-Turecka 2022; Makhortykh i Sydorova 2017).

Rosyjska dezinformacja, wykorzystująca zarówno tradycyjne media, jak i platformy cyfrowe, posłużyła się szeroką gamą technik manipulacyjnych, w tym *deepfake’ami*, fałszywymi relacjami i narracjami mającymi na celu dyskredytowanie Ukrainy na arenie międzynarodowej. Przykładem może być rozprzestrzenianie fałszywych

informacji o rzekomych ukraińskich atakach na rosyjskojęzyczną ludność, które miały usprawiedliwiać agresję Kremla. W szczególności media społecznościowe, takie jak Facebook i Twitter, zostały wykorzystane do masowego rozpowszechniania zmanipulowanych treści. Kampanie dezinformacyjne obejmowały filmy *deepfake*, w których ukraińscy liderzy byli przedstawiani jako nawołujący do kapitulacji, co miało na celu osłabienie morale ludności cywilnej i sił zbrojnych Ukrainy. Jednym z ważnych przedsięwzięć dezinformacyjnych było szerzenie informacji o rzekomym zaangażowaniu NATO w konflikt po to, aby wywołać chaos wśród państw członkowskich Sojuszu (Fridrichová 2023). Tego rodzaju działania nie tylko podważają zaufanie międzynarodowe, ale także prowadzą do destabilizacji politycznej na poziomie globalnym. Takie treści, dzięki algorytmom personalizacji, były dostosowywane do grup odbiorców, wzmacniając polaryzację i zaufanie do fałszywych narracji (Bozdag 2013; Makhortykh i Sydorova 2017). W rezultacie współczesna dezinformacja wykazuje zdolność do tworzenia „wirtualnych frontów” wojennych, które wpływają na świadomość społeczną równie silnie, jak działania militarne w terenie.

W ramach podsumowania tego wątku warto jeszcze raz podkreślić, że współczesna wojna, to już nie jest starcie militarne na polu bitwy, ale walka, która łączy tradycyjne i konwencjonalne działania wojskowe z nieregularnymi metodami, wśród których cyberataki i dezinformacja zajmują ważne miejsce. Celem jest osiągnięcie przewagi nie tylko na polu bitwy, ale poprzez destabilizację przeciwnika od wewnątrz – w jego własnym środowisku (Jakubiak 2022).

We współczesnej wojnie dezinformacja to niebezpieczna broń o obszernym polu rażenia. Jej działanie nie ogranicza się do linii frontu, ale dociera do odbiorców mediów, które jawią się jako ważny element oręża wojennego (Wrzosek i in. 2019). Szczególną rolę pełnią tu media społecznościowe – czyli takie, które nie mają moderatora; do których tożsamości należy to, iż (prawie) każdy może przekazać (prawie) wszystko, co chce. Także odbiorcą tych wiadomości jest (prawie) każdy – „dzisiaj bowiem każdy człowiek jest internautą [...] chociaż nie każdy to sobie uświadamia” (Wyrostkiewicz 2015b, 310). Ten odbiorca – kiedy przyjmuje bezkrytycznie, a tym bardziej, kiedy powtarza nieprawdziwe informacje – nie

tylko staje się ofiarą wojny hybrydowej, ale też swoistym żołnierzem agresora, który wykorzystuje dezinformację jako swoją broń. Mimo więc, że taka osoba fizycznie jest daleko od linii frontu, staje się – przynajmniej w jakimś sensie – aktywnym uczestnikiem kampanii wojennej działającym po stronie atakującego (Wrzosek i in. 2019; Jakubiak 2022).

3.4. Dezinformacja „zdemilitaryzowana”

Jak wykazują powyższe analizy i badania, dzisiejsza dezinformacja rozszerza swoje pole działania poza swój rodzimy obszar polityczno-wojskowo-wojenny. Używane tu sformułowanie „dezinformacja «zdemilitaryzowana»” odnosi się właśnie do takich działań dezinformacyjnych, które nie są bezpośrednio związane z operacjami wojskowymi, ale funkcjonują w innych obszarach życia społecznego, takich jak np. polityka, gospodarka czy edukacja. W tym kontekście dezinformacja wykorzystywana jest do manipulowania opinią publiczną, polaryzacji społeczeństwa oraz zwiększania wpływu różnych grup interesu. Przykładami mogą być fałszywe informacje rozpowszechniane podczas kampanii wyborczych, które mają na celu zdyskredytowanie przeciwników politycznych, lub celowe manipulacje związane z rynkami finansowymi, prowadzące do destabilizacji gospodarki.

Wpływ tej „zdemilitaryzowanej” dezinformacji funkcjonującej w życiu społecznym szczególnie uwidacznia się w kontekście walki o zyski ekonomiczne i władzę (Mieczkowski, Kilian-Grzegorzczak i Figurska 2024). Najwyraźniejszym przykładem tego ostatniego są kampanie wyborcze. Tam bywa ona stosowana jako narzędzie mające na celu wzmocnienie polaryzacji społecznej i osłabienie wiarygodności przeciwników politycznych (Nawrotkiewicz i in. 2024). Jaskrawym przykładem takiej działalności jest rosyjska ingerencja w wybory prezydenckie w USA w 2016 roku, gdzie wykorzystano media społecznościowe do szerzenia fałszywych informacji, wzmacniania podziałów i zniechęcania części wyborców do udziału w głosowaniu. Tego rodzaju działania nie tylko osłabiają procesy decyzyjne, ale także prowadzą do erozji społecznego zaufania, tworząc

przestrzeń dla konfliktów i napięć, które zagrażają spójności społecznej (Howard, Woolley i Calo 2018).

Współcześni dezinformatorzy w swoich działaniach wykorzystują nowoczesne technologie, takie jak boty internetowe, algorytmy personalizacji treści oraz sztuczną inteligencję (AI), a także media, zwłaszcza społecznościowe. To pozwala ciągle zwiększać efektywność kampanii dezinformacyjnych. Generowane przez AI treści są projektowane tak, aby promować treści angażujące użytkowników, co często oznacza treści sensacyjne lub polaryzujące. Wykorzystanie mediów społecznościowych umożliwia zaś szybką dystrybucję oraz rozległy zasięg tych fałszywych informacji w sposób trudny do wykrycia i, w konsekwencji, do eliminowania ich (Flaxman, Goel i Rao 2016; Bakshy, Messing i Adamic 2015).

Zestawiając powyższe tezy z danymi z raportu, które wykazują, że niemal połowa obywateli Unii Europejskiej niemal stale styka się z fałszywymi informacjami w internecie, a znaczna część z nich nie potrafi rozpoznać dezinformacji (co podkreśla podatność społeczeństwa na tego typu działania), a także iż spora grupa internautów nie weryfikuje informacji znajdujących w sieci, można dostrzec siłę działań dezinformacyjnych (Ditrich 2021). Dlatego w dłuższej perspektywie dezinformacja może przekształcić społeczeństwo w zbiorowisko indywidualności żyjących w „bańkach informacyjnych” (Szpunar 2018; DiFranzo i Gloria-Garcia 2017; Flaxman, Goel i Rao 2016; Bakshy, Messing i Adamic 2015; Pariser 2012), które sprawiają, iż poszczególne osoby funkcjonują w alternatywnej rzeczywistości, co znacznie utrudnia dialog i porozumienie, a w konsekwencji staje się przeszkodą do zbudowania prawdziwej wspólnoty opartej na prawdzie, zrozumieniu i zaufaniu (Sunstein 2017), co odpowiada teologicznej koncepcji *communio personarum* (Pokrywka 2005, 2000), która powstaje w wyniku prawdziwej komunikacji (*communicatio*), czyli wspólnym poszukiwaniu prawdy i dzieleniu się nią, w celu zbudowania i utrzymania wspólnoty osób (*communio personarum*) (Nęcek 2020, 7–8; Wyrostkiewicz 2018).

4. Dezinformacja w perspektywie epistemologicznej

W niniejszej części opracowania zebrano konkluzje stanowiące efekt syntetycznego podsumowania wyników przeprowadzonych analiz i ich rezultatów. Ukazuje ona kluczowe aspekty dezinformacji, w tym wielowymiarowy charakter oraz destrukcyjny wpływ na życie społeczne i indywidualne. Mają też na celu wskazanie praktycznych implikacji wynikających z omówienia przedmiotowego zjawiska, szczególnie w kontekście troski o pokój i prawdę we współczesnym zmediatyzowanym świecie.

Współczesna dezinformacja odbywająca się w zmediatyzowanym świecie, stanowi poważne wyzwanie dla funkcjonowania społeczeństwa, instytucji religijnych i jednostek. Jego wpływ dotyka sfery epistemologicznej, kształtując postrzeganie rzeczywistości i stawiając pytania o konsekwencje w życiu osobistym i społecznym.

4.1. Dynamika dezinformacji

Teza, którą warto odnotować jako pierwszą, dotyczy natury i skutków dezinformacji. Stanowi ona taką aktywność, która wywołuje dezorientację dezinformowanych osób, co z kolei powoduje destabilizację, a w skrajnych przypadkach destrukcję życia społecznego. Daje się tu więc zauważyć schemat, który – nawiązując do matematyki, można zapisać prostym „równaniem czterech «de» (4De)”: dezinformacja = dezorientacja – destabilizacja – destrukcja. Przy czym jako kluczowa jawi się dezorientacja. To ona zdaje się być głównym celem dezinformatora. Kolejne, czyli destabilizacja i – ewentualna – destrukcja życia społecznego, to cele dalsze, do których niezbędna jest ta pierwsza.

Druga teza jest taka, że bez wątpienia życie społeczne – tam, gdzie chodzi o relacje międzyludzkie – stanowi podstawowy obszar dla zaistnienia i funkcjonowania dezinformacji. Ma ona szansę urzeczywistniać się wszędzie tam, gdzie uzyskany przez propagowanie fałszu wpływ na osobę lub grupę powoduje zwiększenie szansy dezinformatora na osiągnięcie zamierzonych celów. W sytuacji „w pojedynkę” nie tylko nie ma sensu, ale też nie może zaistnieć, gdyż do tego potrzebny jest odbiorca informacji. Dezinformacja jest więc typowym aktem społecznym (Szpitalak i Polczyk 2017).

Podsumowując, warto zanotować, że dezinformacja to asymetryczna, podstępna i wielowymiarowa (wychodząca poza obszar informacyjno-komunikacyjny), nawet mająca znamiona agresji, celowa aktywność zmierzająca do zaburzenia przekazu prawdy i spowodowania w ten sposób dezorientacji odbiorców co do życia społeczeństwa. Jest to proces, który angażuje różnorodne środki, jednostki i grupy w proces tworzenia, rozpowszechniania i przetwarzania fałszywych informacji oraz manipulowania prawdą, aby ta nie była rozpoznawalna, co ma w konsekwencji zapewnić możliwość uzyskania przez środowisko dezinformujące tego, co niemożliwe byłoby do osiągnięcia w sprawnie funkcjonującej grupie budującej wewnętrzne relacje na prawdzie. Jako akt społeczny dezinformacja funkcjonuje w określonym kontekście społecznym, w którym uwzględnia się normy, relacje władzy, interesy grupowe oraz dynamikę społeczności. Jest narzędziem wpływu, które może kształtować przekonania i wywoływać reakcje (zwłaszcza społeczne) pożądane przez dezinformatora. Podstawowym narzędziem współczesnej dezinformacji są media, zwłaszcza społecznościowe (funkcjonujące bez centrum kontrolującego), które są wspomagane systemami nowoczesnej infrastruktury i technologii informacyjno-komunikacyjnych.

4.2. Wszechobecność i siła dezinformacji

Współczesne społeczeństwo informacyjne, funkcjonujące w swoistej zależności od danych i algorytmów personalizujących treści, stworzyło przestrzeń dla dynamicznego rozwoju praktyk dezinformacyjnych. W konsekwencji dezinformacja nadaje charakterystyczny „cyfrowy rys” współczesnym praktykom informacyjnym, zwłaszcza w obszarze wojskowym i politycznym, ale też – coraz częściej – w innych sferach życia społecznego. Media społecznościowe, algorytmy personalizujące treści oraz rosnąca rola informacji w konfliktach hybrydowych sprawiają, że dezinformacja nabiera ona także globalnego znaczenia – co także trzeba uznać za charakteryzującą ją faktor. Te globalne cyfrowe praktyki dezinformacyjne destabilizują wszelkie wspólnoty, wzmacniając w nich kryzys zaufania. Na poziomie państw i innych organizacji politycznych uwidacznia się to w kryzysie demokracji.

Przeprowadzone wyżej analizy uwzględniające zarówno efekt teoretycznych dociekań naukowców, jak i raporty oparte na badaniach empirycznych, jednoznacznie wskazują, że dezinformacja, dzięki algorytmom personalizacji treści oraz sztucznej inteligencji, staje się wszechobecnym narzędziem wpływu funkcjonującym szczególnie w mediach społecznościowych. Aktualna wiedza o funkcjonowaniu „baniek informacyjnych” pokazuje, jak dezinformacja dzieli społeczeństwo na grupy żyjące w różnych, nieprzystających do siebie rzeczywistościach. Owe „bańki”, generowane i napędzane przez algorytmy personalizujące treści, nasilają polaryzację społeczną, utrudniając dialog i budowanie wspólnoty opartej na prawdzie, szacunku i zaufaniu. W efekcie różne grupy funkcjonują w odmiennych rzeczywistościach informacyjnych, co wzmacnia izolację i uprzedzenia, a dezinformatorzy chętnie to wykorzystują. Użytkownicy, zamknięci w tych homogenicznych środowiskach informacyjnych, stają się podatni na dezinformację, która wzmacnia istniejące uprzedzenia i przekonania. Algorytmy te, dostosowując treści do preferencji odbiorców, tworzą złudzenie konsensusu, co utrudnia konfrontację z alternatywnymi punktami widzenia i promuje podziały społeczne. Dlatego dezinformatorzy chętnie wykorzystują te struktury, aby skutecznie szerzyć fałszywe informacje. Szybkość, z jaką dezinformacja rozprzestrzenia się dzięki nowoczesnym technologiom, czyni ją nie tylko trudną do wykrycia, ale i do zatrzymania. Media społecznościowe, umożliwiając łatwy dostęp do zmanipulowanych treści, potęgują kryzys zaufania w społeczeństwie, prowadząc do jego dalszej fragmentacji. W rezultacie różne grupy społeczne żyją w równoległych rzeczywistościach, co uniemożliwia dialog i osiągnięcie konsensusu na poziomie grupy istniejącej poza konkretną „bańką informacyjną”. Oznacza to niemożność stworzenia prawdziwej wspólnoty, gdyż ona wymaga płaszczyzny dialogu, której w opisywanej sytuacji ewidentnie brakuje. Dezinformacja eliminuje tę możliwość, zastępując ją nieufnością i fałszem. W konsekwencji generuje podziały i wzmacnia już istniejące, podważając w ten sposób fundamenty uporządkowanego życia społecznego.

4.3. Dezinformacja jako zagrożenie dla pokoju

Przeprowadzone badania wykazują, że we współczesnym zmediatyzowanym społeczeństwie informacyjnym dezinformacja jest jednym z poważniejszych zagrożeń dla pokoju, a tym samym wyzwaniem dla tych, którym na nim zależy. Konkluzja ta jest zgodna z opinią papieża, którą wyraził w Orędziu na LVIII Światowy Dzień Pokoju, co stało się inspiracją dla podjęcia opisywanych tu badań (na co zwrócono uwagę we wprowadzeniu). Papież podkreśla, że pokój jest możliwy tylko wtedy, gdy opiera się na prawdzie i dialogu charakteryzującym się zaufaniem (Franciszek 2024b, nr 5–11). Dezinformacja poprzez świadome wprowadzanie fałszu niszczy fundamenty wspólnoty, a tym samym blokuje rozwój integralny osoby i równoważony rozwój społeczny.

W tym sensie dezinformacja jest zaprzeczeniem „kultury spotkania”, o której w różnych miejscach mówi papież (Franciszek 2013, 2021), i prowadzi do swoistej „anty-kultury odrzucenia”, gdzie brak dialogu i wzajemnego zrozumienia pogłębia polaryzację i podziały społeczne. Dlatego przeciwdziałanie dezinformacji staje się moralnym obowiązkiem zarówno jednostek, jak i wspólnot, a zwłaszcza ludzi Kościoła. Wymaga to nie tylko umiejętności rozpoznawania fałszu, ale także głębszej formacji moralnej i edukacji, które będą ukierunkowane na budowanie wspólnoty opartej na prawdzie i zaufaniu.

Wyrażone w tytule nawiązanie do nauczania papieża Franciszka implikuje stwierdzenie, że szczególne znaczenie w przeciwdziałaniu dezinformacji oraz eliminowaniu jej z życia, ma edukacja w zakresie „ekologii mediów” i „ekologii komunikacji”. Są to terminy coraz częściej używane w kontekście funkcjonowania mediów, dezinformacji i odpowiedzialności za przekazywanie treści. Najogólniej rzecz biorąc, jest ona interpretowana jako dbałość o „zdrowy” i działający zgodnie ze swoją naturą infokomponent środowiskowy (środowisko informacyjne), co sprzyja życiu w prawdzie i zaufaniu służącym budowaniu „zdrowych” relacji społecznych, których wyrazem i efektem jest pokój (Soukup 2022; Scolari 2012).

5. Ku syntezie moralnoteologicznej

W obliczu zjawiska dezinformacji teologia moralna staje przed koniecznością refleksji nad prawdą, odpowiedzialnością za słowo oraz etycznymi konsekwencjami manipulowania informacją. W tej części podjęta zostanie próba teologicznej interpretacji dezinformacji, uwzględniająca zarówno perspektywę personalistyczną, jak i nauczanie Kościoła w zakresie komunikacji i prawdy – zgodnie z metodologicznymi zasadami tej subdyscypliny teologicznej (Mroczkowski 2011; Chiodi 2014).

5.1. Dezinformacja jako grzeszna kreacja „alternatywnego świata”

Zbierając powyższe rezultaty poszukiwań istoty, charakteru dezinformacji i skutków dezinformacji we współczesnym zmediatyzowanym świecie, warto zauważyć, że jej efektem jest konstrukcja swobodnego „alternatywnego świata” – rzeczywistości stworzonej na fundamentach fałszu, a przez to sprzecznej z rzeczywistością opartą na prawdzie. Działania dezinformacyjne mają na celu przedstawienie fałszywych informacji jako prawdy, co prowadzi do trwałych zniekształceń w percepcji i decyzjach odbiorców. W efekcie, zdeinformowane jednostki zaczynają funkcjonować w ramach konstrukcji rzeczywistości narzuconej przez dezinformatora, co zaburza ich zdolność do podejmowania działań zgodnych z obiektywnym dobrem i prawdą (Wyrostkiewicz i Petro 2023).

Wykreowany przez dezinformację „alternatywny świat” poprzez odrzucenie prawdy zaburza naturalne środowisko rozwoju integralnego człowieka, które wymaga dialogu opartego na prawdzie. Jako twór zbudowany na fałszu, egoizmie i niesprawiedliwości sprzeciwia się fundamentalnym zasadom Bożego planu stworzenia, takim jak prawda, miłość i sprawiedliwość. Jego konsekwencją jest dezintegracja wspólnot oraz niemożność stworzenia *communio personarum* – wspólnoty opartej na tych wartościach i wzajemnym zaufaniu należących do niej osób (Nagórny 1997, 101–54). Z teologicznej perspektywy ta „alternatywna rzeczywistość” staje się negacją i destrukcją natury człowieka stworzonego na obraz Boga (Rdz 1,27), który jest Miłością (1 J 4,16) i Prawdą (J 14,6).

Dezinformacja ma dalekosiężne konsekwencje indywidualne i społeczne. Na pierwszym z tych poziomów prowadzi nie tylko do podejmowania przez zdezinformowaną osobę decyzji sprzecznych z jej interesami, ale też do alienacji oraz narusza integralność osoby poprzez działanie niezgodne z prawdą i miłością, które stanowią naturalny kontekst funkcjonowania ludzi (Nagórny 2005). Z perspektywy moralnoteologicznej jawi się jako grzech – jest bowiem świadomym i dobrowolnym odrzuceniem prawdy, a więc i Boga, oraz nieuporządkowanym i niesprawiedliwym zwróceniem się ku innemu rzeczywistościom stworzonym. W tym sensie wyczerpuje wszystkie znamiona grzechu (Olejek 1993; Greniuk 2005; Mroczkowski 2000). Oprócz tego jawi się też jako grzech strukturalny, czyli taki, który stanowi nagromadzenie grzechów jednostkowych i utrudnia działania dobre moralnie (Piwowarski 2000; Mariański 1998). W kontekście społecznym zaś destabilizuje wspólnoty, a w skrajnych przypadkach powoduje ich destrukcję, oraz niszczy zaufanie publiczne. W życiu publicznym (politycznym, państwowym, międzynarodowym) zakłóca procesy demokratyczne (Pacepa, Rychlak i Machnik 2015; Wachowicz 2019). W skrajnych przypadkach długotrwała i ugruntowana w społeczeństwie dezinformacja jawi się jako narzędzie otwierania drzwi dla terroru (Pacepa, Rychlak i Machnik 2015, 245–50).

5.2. Dezinformacja naruszeniem ładu moralnego

Z perspektywy moralnoteologicznej dezinformacja jawi się jako działanie moralnie złe, gdyż niedające się pogodzić rozwojem integralnym osoby ludzkiej, a w konsekwencji też ze zbawieniem stanowiącym jej ostateczne spełnienie (Zadroga 2011; Barth 2014). Najogólniej rzecz biorąc, można ją interpretować dwojako – na płaszczyźnie osobistej i społecznej.

Po pierwsze, w wymiarze osobistym, badając aspekty podmiotowe działania dezinformatora (*finis operantis*), widzi się w niej dążące do zakrycia prawdy operowanie informacją, przez co zyskuje znamiona grzechu. Jako zły moralnie, stanowiący przesłankę do wniosku o grzesznym działaniu, jawi się też efekt czynu (*finis operis*; aspekt przedmiotowy), którym jest – jak

zauważono – destabilizacja życia społecznego (Wyrostkiewicz 2014a, 2014b). Ponadto – poprzez odwołanie się do antropologii moralnoteologicznej – dostrzega się w dezinformacji źródło niszczenia (depersonalizacji) osoby, dla której pozbawienie prawdy oznacza zniszczenie jej z naturalnego środowiska (Jan Paweł II 1993; Nowosad 2008; Szymik 2019; Chudy 1992; Wyrostkiewicz i Petro 2023). Ten grzeszny charakter uwypukla fakt, że ma ona również znamiona agresji (Mroczkowski 1993).

Po drugie, w wymiarze społecznym, gdzie jawi się przede wszystkim jako zagrożenie dla *communio personarum* – wspólnoty opartej na prawdzie, miłości i wzajemnej afirmacji. Jeśli bowiem jednostki działają na podstawie fałszywych informacji, ich decyzje nie są (bo nie mogą być) skierowane ku dobru wspólnemu, lecz wzmacniają podziały i powodują alienację. Jak zaś nauczają moralności, wspólnota oparta na miłości wymaga prawdy jako fundamentu wzajemnego zaufania. Dezinformacja, będąc zaprzeczeniem prawdy, niszczy ten fundament, prowadząc do rozpadu relacji międzyludzkich i społecznych (Benedykt XVI 2009; Bartkowski 2018; Nagórny 1997, 273–341).

5.3. Moralny imperatyw przeciwdziałania dezinformacji

Dezinformacja, jako zjawisko wielowymiarowe, wymaga zabezpieczania się przed nią o takim samym charakterze. Chodzi tu przede wszystkim o regularne badania naukowe oraz o opartą na nich systematyczną edukację w zakresie działania mediów, krytycznego myślenia, weryfikacji pozyskiwanych informacji, a także „świadomości algorytmicznej”.

Nie mniej ważne jest też pokazywanie moralnych konsekwencji udziału w procederze dezinformacyjnym. Jest to ważne szczególnie dla wierzących chrześcijan. Jak bowiem pokazują badania empiryczne oraz teoretyczne poszukiwania naukowców, dla chrześcijan jednoznaczne wskazanie, że jakieś działanie jest niemoralne – tzn. niezgodne z Bożą ekonomią (z Bożym planem funkcjonowania świata i człowieka), a w konsekwencji oddalające od zbawiania – bywa ważnym argument w przekonywaniu do zdystansowania się od niego, nawet w coraz bardziej sekularyzującym się współczesnym

społeczeństwie (Centrum Badania Opinii Publicznej 2017, 2022; Mariański 2024; Leśniczak 2021).

Nie pomniejszając wartości i roli rodziny w kształtowaniu „postaw anti-dezinformacyjnych”, trzeba zwrócić uwagę na różne instytucje edukacyjne, których znaczenie w systematycznym przekazywaniu wiedzy i kształtowaniu zwyczajów, jest kluczowe. Ważne jest przede wszystkim ich zaangażowanie w promowanie prawdy jako podstawy życia społecznego (Nagórny 1997, 273–341; Drzewiecki 2013; Leśniczak 2021, 62–65).

Także Kościół – jako strażnik oraz „filar i podpora” prawdy (VS 27; FR 6) – a z nim teologowie, mają szczególną rolę w edukowaniu wiernych oraz wspieraniu inicjatyw, które przeciwdziałają dezinformacyjnemu operowaniu informacją. Jak bowiem wykazano w powyższych analizach, dezinformacja nie tylko destabilizuje społeczeństwa, ale również podważa antropologiczne fundamenty życia wspólnotowego (komunijnego). To sprawia, że przeciwdziałanie jej jawi się dziś jako jedno z najważniejszych wyzwań dla tych osób i instytucji, którym zależy na szczęściu, rozwoju i spełnieniu się poszczególnych ludzi i całej ludzkości. To stwierdzenie powinno być zachęcające do działań anti-dezinformacyjnych dla państw i organizacji międzynarodowych istniejących po to, by troszczyć się o ludzi i społeczeństwa (Papieska Komisja „Iustitia et Pax” 2005, nr 384–92; Strzeszewski 1994, 61–71). Szczególnie zaś powinno dopingować do aktywności ludzki Kościół (i cały Kościół jako instytucję), dla którego właśnie „człowiek w całej prawdzie swego istnienia i bycia osobowego i zarazem «wspólnotowego», i zarazem «społecznego» [...] – ten człowiek jest pierwszą drogą, po której winien kroczyć Kościół w wypełnianiu swojego posłannictwa, *jest pierwszą i podstawową drogą Kościoła*, wyznaczoną przez samego Chrystusa” (RH 14), a budowanie wspólnoty należy do fundamentalnych zadań wynikających z jego natury i misji (Sobór Watykański II 2002a; Kongregacja Nauki Wiary 1995; Paszkowska 2004), która ma być realizowana w każdym czasie i za pomocą wszelkich metod, a więc i erze nowoczesnych środków informacyjno-komunikacyjnych oraz przy ich użyciu (Wyrostkiewicz i in. 2024; Wyrostkiewicz, Sosnowska i Wójciszyn-Wasil 2022).

„Ekologia informacji” (mediów, komunikacji), na którą zwrócono uwagę wyżej, postuluje zarówno odpowiedzialne korzystanie z mediów, jak i promowanie treści wspierających dialog i zaufanie. Kościół jako instytucja globalna może wspierać inicjatywy edukacyjne i mediacyjne, które uczą krytycznego myślenia, weryfikacji informacji oraz budowania relacji w oparciu o prawdę i miłość. Takie działania są szczególnie istotne w dobie mediów społecznościowych, które umożliwiając sprawne operowanie informacją, stają się podstawowym narzędziem dezinformacji (Wyrostkiewicz, Sosnowska i Wójciszyn-Wasil 2023; Wyrostkiewicz i in. 2024).

Przeciwdziałanie dezinformacji wymaga z jednej strony powstrzymywanie tego procederu (w miarę możliwości), a z drugiej promowanie prawdy oraz krytycznego podejścia do przekazywanych informacji, zarówno na poziomie indywidualnym, jak i instytucjonalnym. Tylko poprzez wspólne wysiłki na rzecz promowania prawdy i odbudowy zaufania, a także przez prawdziwą komunikację (*communicatio*) zmierzającą do budowania rzeczywistej wspólnoty (*communio*), możliwe jest przezwyciężenie podziałów oraz budowanie trwałych i autentycznych relacji wspólnotowych – na co niejednokrotnie zwracano uwagę.

6. W kierunku anty-dezinformacyjnych praktyk

Na podstawie powyższych analiz i syntez można zaproponować kilka działań, które wpisałyby się w anty-dezinformacyjne działania. Brak odesłania do źródeł w tej części jest celowy i oznacza, iż zawarte tu tezy są konsekwencją powyższych analiz, rezultatów i konkluzji, które stanowią ich bezpośrednie źródło.

Pierwszym krokiem w przeciwdziałaniu dezinformacji jest budowanie osobistej i społecznej świadomości dotyczącej mechanizmów jej działania oraz konsekwencji, jakie niesie ona dla jednostek i wspólnot. W tym kontekście istotną rolę odgrywa edukacja medialna, która powinna być wdrażana na wszystkich poziomach edukacji formalnej i nieformalnej. Przy czym – co warto podkreślić – nie chodzi tu o „wychowanie do odbioru mediów”, ale o kompleksowo pojęte przygotowanie do korzystania z nich, z naciskiem na ich interaktywność i podmiotowe aspekty ich użytkowania (Drzewiecki

2010b). Duże zadanie mają tu szkoły i wszelkiego rodzaju instytucje edukacyjne i wychowawcze. Nauczanie krytycznego myślenia, analizy źródeł informacji oraz rozpoznawania fałszywych treści powinno stać się integralnym elementem programów edukacyjnych. Badania empiryczne pokazują, że osoby świadome mechanizmów dezinformacyjnych są mniej podatne na ich wpływ (Drzewiecki 2013, 2010a, 2010b; Kaczmarek 2013; Nęcek 2016).

Jednocześnie należy uwzględnić znaczenie formacji moralnej, która podkreśla odpowiedzialność jednostki za uczestnictwo w procesach komunikacyjnych. Edukacja moralna prowadzona w ramach wspólnot religijnych może skutecznie uwrażliwiać wiernych na etyczne konsekwencje działań dezinformacyjnych, wskazując, że troska o prawdę jest nieodzowna dla budowania pokoju i wspólnoty (*communio personarum*), a także dla rozwoju integralnego osoby i jej zbawienia (Leśniczak 2021; Matusiak 2024).

Dużą rolę w zarysowanej wyżej działalności może i powinien odegrać Kościół. Poprzez promowanie dialogu i zaufania, a także wskazywanie na prawdę jako podstawowy fundament życia społecznego, Kościół jako organizacja społeczna o dużym zasięgu oddziaływania, może aktywnie angażować się w proces edukacyjny i formacyjny (Drzewiecki 2010b). Przykładem tego są inicjatywy takie jak kampanie edukacyjne organizowane przez katolickie media, które uczą wiernych rozpoznawania i przeciwdziałania fałszywym narracjom.

O potencjale Kościoła w opisywanym tu procesie świadczy jego logika medialna. W opozycji do wielu współczesnych mediów komercyjnych, które dążąc do jak najwyższego poziomu popularności wśród opinii publicznej, aprobują procesy tabloidyacji i celebrytyzacji, Kościół podąża inną drogą. Eklezjalna logika medialna jest „logiką wierności chrześcijańskim zasadom moralnym i etycznym” (Leśniczak 2019, 240–42), wśród których prawda zajmuje istotne miejsce (Jan Paweł II 1993). Będąc fundamentem eklezjalnego przekazu medialnego, prawda staje się pozytywnie rozumianym instrumentem wpływu na odbiorców mediów katolickich; staje się narzędziem formacyjnym (Kornecki 2015). Działalność edukacyjno-formacyjna mediów kościelnych nie wyczerpuje się więc we wspomnianych wcześniej akcjach i kampaniach, ale w dużej mierze

realizowana jest przez przekaz prawdy wynikający z przyjęcia właściwej strategii medialnej (Leśniczak 2019).

Oprócz działań edukacyjnych i formacyjnych korzystne byłyby też strukturalne zmiany w sposobie funkcjonowania przestrzeni medialnej. Regulacje prawne, które promują przejrzystość w komunikacji, a także technologie wspierające identyfikację fałszywych informacji, mogą odegrać kluczową rolę w ograniczaniu zasięgu dezinformacji. Jednak te działania muszą być prowadzone z poszanowaniem wolności słowa i pluralizmu opinii, aby uniknąć efektu cenzury.

Przeciwdziałanie dezinformacji wymaga synergii wysiłków na poziomie indywidualnym, wspólnotowym i instytucjonalnym. Tylko poprzez integrację edukacji, formacji moralnej i regulacji prawnych możliwe jest stworzenie środowiska informacyjnego, które sprzyja budowaniu wspólnoty opartej na prawdzie, zaufaniu i dialogu.

7. Zakończenie

Stanowiące główną część niniejszego opracowania analizy oparte na publikacjach naukowych z wielu obszarów badawczych poparte raportami z badań empirycznych i tekstami publicystycznymi pozwoliły na uzyskanie rezultatów ukazujących istotę i naturę dezinformacji, a także jej współczesne przejawy oraz podejście do niej ludzi – jej rozumienie, podatność na nią oraz przeciwdziałania jej, które okazuje się nieproporcjonalnie małe w stosunku do potrzeb. Z punktu widzenia autora oznacza to, że cel badawczy został osiągnięty. W obliczu niewielkiej skuteczności innych działań (m.in. prawnych i edukacyjnych z zakresu bezpieczeństwa), jako ważne zadanie jawi się wprowadzenie tych treści w obszar teologii moralnej, w ramach której realizowane będzie uwrażliwianie na dezinformację jako działanie niemoralne i formułowane będą zasady umożliwiające, a nawet nakazujące przeciwdziałanie jej.

Przeprowadzone badanie koncentruje się na wielowymiarowej analizie przedmiotowego zjawiska w kontekście nauk społecznych i teologicznych, przy czym szczególny nacisk położono na pogłębienie refleksji teoretycznej. Realizowane w badaniach dążenie do interdyscyplinarnej syntezy pozwala na zrozumienie dezinformacji

nie tylko jako problemu społecznego (jak jest w nauce najczęściej postrzegany), ale również jako teologicznego, a zwłaszcza moralnego. Takie ujęcie nie tylko wzbogaca dyskusję naukową, ale też podkreśla konieczność integracji nauk społecznych i teologii w poszukiwaniu odpowiedzi na współczesne wyzwania społeczne, w tym informacyjne.

Ponadto badania wnoszą wkład do poszczególnych dyscyplin, a zwłaszcza do nauk o mediach i komunikacji społecznej oraz do teologii. W pierwszym przypadku chodzi przede wszystkim o rozszerzenie spojrzenia na zjawisko dezinformacji o obszar podmiotowy operowania informacją oraz o dostarczenie systematycznej wiedzy dotyczącej informacyjno-komunikacyjnych skutków oraz metod dezinformacyjnych. W drugim przypadku wkład w dyscyplinę oznacza nowe treści i wnioski do teologii moralnej, stając się jednocześnie fundamentem do podjęcia dalszych badań, co umacnia tożsamość tej subdyscypliny teologicznej jako ciągle odnawiającej się w odpowiedzi na aktualne wyzwania (Orzeszyna 2019).

Interdyscyplinarna analiza dezinformacji ujawnia jej istotę i naturę, wskazując na destrukcyjny wpływ, jaki jest jej koniecznym skutkiem. Ukazuje ją jako wielowymiarowy fenomen, który wykorzystując mechanizmy medialne oraz zasady ludzkiej percepcji, oddziałuje zarówno na poszczególne jednostki, jak i całe społeczeństwo, stając się istotnym współczesnym wyzwaniem społecznym i osobistym, w tym moralnym.

Wnioski płynące z powyższych analiz wskazują, że dezinformacja jest nie tylko wyzwaniem technologicznym oraz społecznym, ale też moralnym, a nawet antropologicznym. Rzutuje bowiem na tożsamość osoby ludzkiej i jej postrzeganie świata, w którym żyje, a ostatecznie też na wybory, jakich dokonuje, co – z teologicznego punktu widzenia – w konsekwencji ma znaczenie dla jej życia wiecznego. Ponadto prawda, która jest fundamentem wspólnoty i dialogu, stanowi warunek konieczny dla budowania pokoju (Franciszek 2024b, 5–7; Benedykt XVI 2009, nr 3; Jan Paweł II 1979a; Jan XXIII 1963, nr 35). Jak zaś podkreśla papież Franciszek, pokój jest możliwy jedynie w oparciu o zaufanie i prawdę (Franciszek 2024b, 5–7), które przecież są systematycznie podważane przez współczesne praktyki dezinformacyjne. Tym samym przeciwdziałanie dezinformacji jest

nie tylko koniecznością społeczną, ale również moralnym obowiązkiem, wynikającym z natury człowieka stworzonego na obraz Boga (Rdz 1,27) – Miłości (1 J 4,8) i Prawdy (J 14,6).

Disinformation in the Context of Peacebuilding: A Study on the Margins of Pope Francis's Message for the 58th World Day of Peace

Abstract: The article examines the nature, characteristics, and mechanisms of disinformation through an interdisciplinary approach, anchoring its analysis in moral theology while simultaneously employing concepts and methods from the social sciences, particularly media and communication studies. Using contextual analysis, historical-critical analysis, and research-desk approach, and drawing on specialized literature in theology and the social sciences, as well as empirical data from reports by international research institutions, the study presents disinformation as a tool of destabilization and societal polarization, as well as an act that bears the hallmarks of sin. This leads to the conclusion that countering disinformation requires both media education and moral formation, aimed at promoting truth as the foundation of an orderly society, operating in the spirit of *communio personarum*. In fulfilling this task, the Church can and should play a major role.

Keywords: disinformation, morality, peace, information technologies, hybrid warfare

Bibliografia

- Aftański, Przemysław. 2011. "Społeczeństwo informacyjne – nowy wymiar informacji." *Dydaktyka informatyki* 6:66–73. <http://cejsh.icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.element.desklight-fac8af0a-cfe1-4427-a34e-9a07b60bb23d>.
- Aïmeur, Esma, Sabrine Amri, and Gilles Brassard. 2023. "Fake News, Disinformation and Misinformation in Social Media: A Review." *Social Network Analysis and Mining* 13 (1: Article number: 30): 1–36. <https://doi.org/10.1007/s13278-023-01028-5>.
- Aleksandrowicz, Tomasz R. 2016. *Podstawy walki informacyjnej*. Bezpieczeństwo dziś i jutro. Warszawa: Editions Spotkania.
- Bakshy, Eytan, Solomon Messing, and Lada A. Adamic. 2015. "Exposure to Ideologically Diverse News and Opinion on Facebook." *Science* 348 (6239): 1130–32. <https://doi.org/10.1126/science.aaa1160>.
- Barth, Grzegorz. 2014. "Zbawienie. Ujęcie systematyczne." In *Encyklopedia katolicka*, edited by Edward Gigilewicz, 20:1303–5. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL.
- Bartkowski, Jerzy. 2018. "Prawda jako dobro wspólne i jako kapitał społeczny." In *Postprawda jako zagrożenie dla dyskursu publicznego*, edited by Tomasz

- W. Grabowski, Mirosław Lakomy, and Konrad Oświecimski, 15–43. Kraków: Wydawnictwo Naukowe Akademii Ignatianum.
- Benedykt XVI. 2009. Encyklika *Caritas in veritate*.
- Bozdag, Engin. 2013. “Bias in Algorithmic Filtering and Personalization.” *Ethics and Information Technology* 15 (3): 209–27. <https://doi.org/10.1007/s10676-013-9321-6>.
- Centrum Badania Opinii Publicznej. 2017. “Zasady moralne a religia.” *Komunikat z Badań*, nr 4. https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2017/K_004_17.PDF.
- Centrum Badania Opinii Publicznej. 2022. “Źródła zasad moralnych.” *Komunikat z Badań*, nr 1. https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2022/K_001_22.PDF.
- Chafubińska-Jentkiewicz, Katarzyna. 2021. “Dezinformacja jako akt agresji w cyberprzestrzeni.” *Cybersecurity and Law* 5 (1): 9–24. <https://doi.org/10.35467/cal/142175>.
- Chiodi, Maurizio. 2014. *Teologia morale fondamentale*. Brescia: Queriniana.
- Chudy, Wojciech. 1992. “Kłamstwo jako korupcja antropologiczna.” *Ethos. Kwartalnik Instytutu Jana Pawła II KUL* 5 (1[17]): 88–96. <https://dlibra.kul.pl/dlibra/show-content/publication/edition/26120?id=26120>.
- Darczewska, Jolanta. 2021. “Dezinformacja – rosyjska broń strategiczna.” Rządowe Centrum Bezpieczeństwa. 2021. <https://archiwum.rcb.gov.pl/dezinformacja-rosyjska-bron-strategiczna/>.
- DiFranzo, Dominic, and Kristine Gloria-Garcia. 2017. “Filter Bubbles and Fake News.” *XRDS: Crossroads, The ACM Magazine for Students* 23 (3): 32–35. <https://doi.org/10.1145/3055153>.
- Ditrich, Radosław. 2021. “Dezinformacja w internecie: Polacy nie weryfikują treści w sieci.” *Obserwator Gospodarczy*, December 16, 2021. <https://obserwatorgospodarczy.pl/2021/12/16/dezinformacja-w-internecie-polacy-nie-weryfikuja-tresci-w-sieci>.
- Drzewiecki, Piotr. 2010a. *Media Aktywni. Dlaczego i jak uczyć się edukacji medialnej?* [Program nauczania edukacji medialnej dla gimnazjów i szkół ponadgimnazjalnych z opracowaniem metodycznym]. Otwock-Warszawa: ICM. http://otworzksiazke.pl/ksiazka/media_aktywni.
- Drzewiecki, Piotr. 2010b. “Wychowanie do korzystania z mediów jako zadanie społeczne i duszpasterskie.” *Łódzkie Studia Teologiczne* 19:41–49.
- Drzewiecki, Piotr. 2013. *Edukacja medialna a nauczanie religii w szkole*. Warszawa: Elipsa.
- Flaxman, Seth, Sharad Goel, and Justin M. Rao. 2016. “Filter Bubbles, Echo Chambers, and Online News Consumption.” *Public Opinion Quarterly* 80 (S1): 298–320. <https://doi.org/10.1093/poq/nfw006>.
- Franciszek. 2013. Adhortacja apostolska *Evangelii gaudium*.
- Franciszek. 2021. Encyklika *Fratelli tutti*.
- Franciszek. 2023. Lettera apostolica in forma motu proprio *Ad theologiam promovendam*.
- Franciszek. 2024a. Discorso ai partecipanti al Congresso Internazionale sul futuro della Teologia organizzato dal Dicastero per la Cultura e l'Educazione.

- <https://www.vatican.va/content/francesco/it/speeches/2024/december/documents/20241209-convegno-teologia.html>.
- Franciszek. 2024b. Orędzie na LVIII Światowy Dzień Pokoju 1 stycznia 2025 r. *Odpuść nam nasze winy, obdarz nas Twoim pokojem*. <https://www.vatican.va/content/francesco/pl/messages/peace/documents/20241208-messaggio-58gior-natamondiale-pace2025.html>.
- Franciszek. 2024c. Przemówienie do uczestników Sesji Plenarnej Międzynarodowej Komisji Teologicznej. <https://www.vatican.va/content/francesco/pl/speeches/2024/november/documents/20241128-cti.html>.
- Fridrichová, Kateřina. 2023. "Mugged by Reality: Russia's Strategic Narratives and the War in Ukraine." *Defense & Security Analysis* 39 (3): 281–95. <https://doi.org/10.1080/14751798.2023.2201018>.
- Gołka, Marian. 2005. "Czym jest społeczeństwo informacyjne?" *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny* 67 (4): 253–65. <http://hdl.handle.net/10593/5615>.
- Greniuk, Franciszek. 2005. "Grzech." In *Jan Paweł II. Encyklopedia nauczania moralnego*, edited by Janusz Nagórny and Krzysztof Jeżyna, 220–27. Radom: Polwen.
- Howard, Philip N., Samuel Woolley, and Ryan Calo. 2018. "Algorithms, Bots, and Political Communication in the US 2016 Election: The Challenge of Automated Political Communication for Election Law and Administration." *Journal of Information Technology & Politics* 15 (2): 81–93. <https://doi.org/10.1080/19331681.2018.1448735>.
- Iubilaeum A.D. MMXXV *Peregrinantes in spem*. 2025. <https://www.iubilaeum2025.va>.
- Jakubiak, Ewa. 2022. "Hybrid warfare as a new type of armed conflict in the modern world." *National Security Studies* 24 (2): 71–82. <https://doi.org/10.37055/sbn/151015>.
- Jan XXIII. 1963. Encyklika *Pacem in terris*.
- Jan Paweł II. 1979a. Encyklika *Redemptor hominis*. (= RH).
- Jan Paweł II. 1979b. Orędzie na XIII Światowy Dzień Pokoju *Prawda siłą pokoju*. Wiara.pl., Published December 8, 1979. <https://papiez.wiara.pl/doc/378707>. Prawda-siła-pokoju-1980.
- Jan Paweł II. 1989. Orędzie na XXIII Światowy Dzień Pokoju *Pokój z Bogiem Stwórcą – pokój z całym stworzeniem*. Wiara.pl. Published December 8, 1989. <https://papiez.wiara.pl/doc/378717>. Pokoj-z-Bogiem-Stworca-pokoj-z-caly-m-stworzeniem-1990.
- Jan Paweł II. 1993. Encyklika *Veritatis splendor*. (= VS).
- Jan Paweł II. 1998. Encyklika *Fides et Ratio*. (= FR).
- Kaczmarek, Anna. 2013. "Edukacja medialna wobec zagrożeń cyberprzemocy i cyfrowego wykluczenia." *Kultura Media Teologia* 3:68–81.
- Kongregacja Nauki Wiary. 1995. "List do biskupów Kościoła katolickiego o niektórych aspektach Kościoła pojętego jako komunია *Communio notio* (28.5.1992)." In *W trosce o pełnię wiary: dokumenty Kongregacji Nauki Wiary*

- 1966-1994, translated by Zygmunt Zimowski and Janusz Królikowski, 390–401. Tarnów: Biblos.
- Kornecki, Tomasz. 2015. "Prawda jako wartość w przekazie medialnym w świetle encykliki ojca świętego Franciszka «Lumen fidei»." *Studia Socialia Cracoviensia* 7 (1): 155–65. <https://doi.org/10.15633/ssc.988>.
- Leśniczak, Rafał. 2019. "Mediatyzacja komunikacji instytucjonalnej Kościoła katolickiego. Refleksje na marginesie kryzysu migracyjnego." *Studia Medioznawcze* 20 (3): 237–46. <https://doi.org/10.33077/uw.24511617.ms.2019.2.105>.
- Leśniczak, Rafał. 2021. "Etyczne aspekty mediatyzacji życia religijnego – uwagi do dyskusji." *Mediatization Studies* 4 (April): 57. <https://doi.org/10.17951/ms.2020.4.57-70>.
- Liedel, Krzysztof, Paulina Piasecka, and Tomasz Romuald Aleksandrowicz. 2012. *Analiza informacji: teoria i praktyka*. Zarządzanie Bezpieczeństwem. Warszawa: Difin.
- Łukasik-Turecka, Agnieszka. 2022. "Wojna to także propaganda i manipulacja." Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II – Nauka – Zespół Ekspertów (website). Published February 24, 2022. https://www.kul.pl/wojna-to-takze-propaganda-i-manipulacja,art_98138.html.
- Makhortykh, Mykola, and Maryna Sydorova. 2017. "Social media and visual framing of the conflict in Eastern Ukraine." *Media, War & Conflict* 10 (3): 359–81. <https://doi.org/10.1177/1750635217702539>.
- Mariański, Janusz. 1998. *"Struktury grzechu" w ocenie społecznego nauczania Kościoła*. Biblioteka Kolegium Teologicznego. Płock: Płocki Instytut Wydawniczy.
- Mariański, Janusz. 2024. "Praktyki i zaangażowanie religijne Polaków w społeczeństwie pandemicznym – analiza socjologiczna." *Youth in Central and Eastern Europe* 11 (17): 33–42. <https://doi.org/10.24917/ycee.11206>.
- Matusiak, Renata. 2024. "Edukacja medialna jako forma przekazywania wartości." *Kultura i Wychowanie* 20 (2): 105–15. https://doi.org/10.25312/2083-2923.20/2021_07rm.
- Mieczkowski, Piotr, Małgorzata Kilian-Grzegorzczak and Figurska, eds. 2024. *Deinformacja oczami Polaków. Edycja 2024*. Warszawa: Fundacja DigitalPoland. <https://digitalpoland.org/publikacje/pobierz?id=70f40c4e-3fe1-4abd-9a32-02a26c324f18>.
- Mroczkowski, Ireneusz. 1993. "Non-violence i cywilizacja miłości." In *Miłość w postawie ludzkiej: praca zbiorowa*, edited by Walerian Słomka, 291–308. Homo Meditans 8. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL.
- Mroczkowski, Ireneusz. 2000. *Zło i grzech. Studium filozoficzno-teologiczne*. Lublin: Redakcja Wydawnictw KUL.
- Mroczkowski, Ireneusz. 2011. *Teologia moralna: definicja, przedmiot, metoda*. Płock: Płocki Instytut Wydawniczy.
- Musiał-Karg, Magdalena, and Agnieszka Łukasik-Turecka. 2023. "Disinformation in the media space during the war in Ukraine: how did Kremlin's fake news blame Ukraine, the USA and NATO for the invasion." In *The War in Ukraine:*

- (Dis)information – Perception – Attitudes, edited by Magdalena Musiał-Karg and Natasza Lubik-Reczek, 17:13–38. International Relations in Asia, Africa and the Americas. Berlin: Peter Lang Verlag. <https://doi.org/10.3726/b20643>.
- Nagórny, Janusz. 1997. *Świat i wspólnota*. Vol. 1 of *Posłannictwo chrześcijan w świecie*. Lublin: Redakcja Wydawnictw KUL.
- Nagórny, Janusz. 2004. “Prawo do pokoju.” W *Urzeczywistnianie praw człowieka w XXI wieku: prawo i etyka*, edited by Piotr Morciniec and Stanisław Leszek Stadniczeńko, 237–63. Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego.
- Nagórny, Janusz. 2005. “Społeczeństwo informacyjne. Zagrożenie dla integralności osoby?” *Ethos. Kwartalnik Instytutu Jana Pawła II KUL* 18 (1–2[69–70]): 364–77. <https://dlibra.kul.pl/dlibra/publication/28524/edition/26040/content>.
- Nawrotkiewicz, Joanna, Tadeusz Majchrowski, Vladymir Chorny Elizade, Samba Dialimpa Badji, and Kamil Mikulski. 2024. *Disinformation in the global election*. Warsaw: Center of Analysing Disinformation – Research and Academic Computer Network (NASK). <https://nask.pl/magazyn/raport-o-swiatowej-dezinformacji-wyborczej-2024/>.
- Nęcek, Robert. 2016. *Edukacja medialna w nauczaniu społecznym papieża Franciszka*. Kraków: Wydawnictwo Salwator.
- Nęcek, Robert. 2020. *Rozumienie komunikacji Jana Pawła II ze światem współczesnym na przykładzie malarstwa Joanny Sobczyk-Pająk*. Kraków [Niepołomice]: Wydawnictwo Arsarti.
- Nowosad, Sławomir. 2008. “Prawda człowieka – prawda jego działania.” W *Antropologia teologicznomoralna: koncepcje, kontrowersje, inspiracje*, edited by Ireneusz Mroczkowski and Jarosław A Sobkowiak, 57–82. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego.
- Olejnik, Stanisław. 1993. “Grzech: W teologii katolickiej.” In *Encyklopedia katolicka*, edited by Jan Walkusz, Stanisław Janeczek, Stanisław Wielgus, Stanisław Fita, Jerzy Misiurek, Marian Rusecki, Antoni Stępień, and Anzelm Weiss, 6:274–78. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL.
- Orzeszyna, Jan. 2019. “Teologia moralna wobec wyzwań współczesności.” *Teologia i Moralność* 14 (1[25]): 61–78. <https://doi.org/10.14746/tim.2019.25.1.4>.
- Pacepa, Ion Mihai, Ronald J. Rychlak, and Marcin Machnik. 2015. *Dezinformacja: były szef wywiadu ujawnia metody dławienia wolności, zwalczania religii i wspierania terroryzmu*. Gliwice: Editio.
- Papieska Komisja “Iustitia et Pax.” 2005. *Kompendium nauki społecznej Kościoła*. Kielce: Jedność.
- Pariser, Eli. 2012. *The Filter Bubble: How the New Personalized Web Is Changing What We Read and How We Think*. 2nd pr. London: Penguin Books.
- Paszkowska, Teresa. 2004. “Communio jako paradygmat teologii duchowości.” In *Communio w chrześcijańskiej refleksji o Kościele*, edited by Andrzej Czaja and Marek Marczewski, 463–82. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL.
- Piowowski, Władysław. 2000. “Grzechy społeczne i struktury grzechu w nauczaniu Jana Pawła II.” *Studia Warmińskie* 37 (2): 461–69. <https://bazhum>.

- muzhp.pl/media/texts/studia-warminskie/2000-tom-37-numer-2/studia_warminskie-r2000-t37-n2-s461-469.pdf.
- Pokrywka, Marian. 2000. *Osoba, uczestnictwo, wspólnota: refleksje nad nauczaniem społecznym Jana Pawła II*. Lublin: Redakcja Wydawnictw KUL.
- Pokrywka, Marian. 2005. "Communio personarum." In *Jan Paweł II. Encyklopedia nauczania moralnego*, edited by Janusz Nagórny and Krzysztof Jeżyna, 121–25. Radom: Polwen.
- Scolari, Carlos A. 2012. "Media Ecology: Exploring the Metaphor to Expand the Theory." *Communication Theory* 22 (2): 204–25. <https://doi.org/10.1111/j.1468-2885.2012.01404.x>.
- Sobór Watykański II. 2002a. Konstytucja dogmatyczna o Kościele *Lumen gentium*.
- Sobór Watykański II. 2002b. Konstytucja duszpasterska o Kościele w świecie współczesnym *Gaudium et spes*.
- Soukup, Paul A. 2022. *A Media Ecology of Theology: Communicating Faith Throughout the Christian Tradition*. Waco, TX: Baylor University Press.
- Strzeszewski, Czesław. 1994. *Katolicka nauka społeczna*. 2nd ed. Lublin: Redakcja Wydawnictw KUL.
- Sunstein, Cass R. 2017. *#Republic: divided democracy in the age of social media*. Princeton, NJ – Oxford: Princeton University Press.
- Szpitalak, Malwina, and Romuald Polczyk. 2017. "Efekt dezinformacji z perspektywy psychologii społecznej: natura i uodparnianie." *Psychologia Społeczna* 1 (40): 30–41. <https://doi.org/10.7366/1896180020174004>.
- Szpunar, Magdalena. 2018. "Koncepcja bańki filtrującej a hipernarcyzm nowych mediów." *Zeszyty Prasoznawcze* 61 (2[234]): 191–200. <https://doi.org/10.4467/22996362PZ.18.013.9108>.
- Szymik, Jerzy. 2019. *Prawda i mądrość. Przewodnik po teologii Benedykta XVI*. Myśl Teologiczna 96. Kraków: Wydawnictwo WAM.
- Volkoff, Vladimir. 1991. *Dezinformacja oręż wojny*. Warszawa: Delikon.
- Wachowicz, Mikołaj Juliusz. 2019. "Ujęcie teoretyczne pojęcia dezinformacji." *Wiedza Obronna* 46 (1–2[266–267]): 226–53. <https://doi.org/10.34752/X40Y-NC78>.
- Wrzosek, Marek, Szymon Markiewicz, Zbigniew Modrzejewski, and Akademia Sztuki Wojennej, eds. 2019. *Informacyjny wymiar wojny hybrydowej*. Warszawa: Wydawnictwo Akademii Sztuki Wojennej.
- Wyrostkiewicz, Michał. 2014a. "Lying and Communication – Lying as an Anti-Communicative Act." *Biuletyn Edukacji Medialnej* 12 (1): 44–53.
- Wyrostkiewicz, Michał. 2014b. "Manipulation and Communication – Manipulation as an Anti-Communicative Act." *Biuletyn Edukacji Medialnej* 12 (2): 21–32.
- Wyrostkiewicz, Michał. 2015a. "Infokomponent – nowość w badaniach nad środowiskiem naturalnym osoby ludzkiej." *Biuletyn Edukacji Medialnej* 13 (1): 21–34.
- Wyrostkiewicz, Michał. 2015b. *Internet i (nie)moralność*. Lublin: MW Press.

- Wyrostkiewicz, Michał. 2018. "Sztuka komunikacji – eksploracje infoetyczne." W *Pulchrum et Communicatio*, edited by Aneta Wójciszyn-Wasil, Maria Joanna Gondek, and Dariusz Wadowski, 159–70. Lublin: Wydawnictwo KUL.
- Wyrostkiewicz, Michał, and Marek Petro. 2023. "Lie as the Anthropological Destruction." *Bogoslovni vestnik* 83 (2): 281–93. <https://doi.org/10.34291/BV2023/02/Wyrostkiewicz>.
- Wyrostkiewicz, Michał, Marek Petro, Wojciech Weiseł, and Grzegorz Rebizant. 2024. "The Catholic Church in the Digital Age: Theory – Practice – Perspectives." *Journal for the Study of Religions and Ideologies* 23 (67): 44–58. <https://thenewjsri.ro/index.php/njsri/article/view/506>.
- Wyrostkiewicz, Michał, Joanna Sosnowska, and Aneta Wójciszyn-Wasil. 2022. "The Catholic influencer as a challenge for spiritual leadership in the age of social media." *Journal for the Study of Religions and Ideologies* 21 (61): 81–96. <https://thenewjsri.ro/index.php/njsri/article/view/130>.
- Wyrostkiewicz, Michał, Joanna Sosnowska, and Aneta Wójciszyn-Wasil. 2023. "Influencer katolicki: tożsamość i posłannictwo w kontekście misji Kościoła." *Journal for the Study of Religions and Ideologies* 41 (1): 175–200. <https://doi.org/10.31743/vv.14756>.
- Zadroga, Adam. 2011. "Rozwój Jako Powołanie Człowieka." *Seminare. Poszukiwania Naukowe* 30:97–104. <https://doi.org/10.21852/sem.2011.30.08>.